

NARMAN'LI ÂŞIK SÜMMANÎ

Mehmet GÖZÜKARA

*“Yazanlar Leyla'nın Mecnun kitabın
Sümmanî'yi bir kenara yazmışlar.”*

diyen Sümmanî, Erzurum'un Narman kazasının Samikale köyünde 1861 yılında dünyaya gelir. Yaşadığı dönem itibariyle Âşık edebiyatının önde gelen âşıklarından biridir. Sümmanî'nin yaşadığı dönemde, Orta Asya'ya kadar ulaşan etkisinin yanı sıra, vefatından sonra gelen âşıklar üzerinde de küçümsenemeyecek kadar ciddi tesir bırakmıştır.

Sümmanî'nin doğum tarihiyle ilgili çeşitli ihtilaflar olsa da, bu konu Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Erkal Hoca'nın hazırlamış olduğu “Âşık Sümmanî Divanı”nda 1861 yılı olarak tesbit edilmiştir. Sümmanî'nin gerçek adı Hüseyin'dir. Kasımoğullarından Hasan'ın üç çocuğunun en büyüğüdür. Annesinin ismi ise Nazife'dir. Babası Hasan Ağa, köylünün âlim olarak kabul ettiği bir zattır. Sümmanî babasının tüm gayretine rağmen okuma yazma öğrenemez. Dokuz yaşlarında köyün sürüsünü otlatırken Ablak Taşı denilen yerde uyuyakalan Sümmanî rüyasında üç derviş görür. Dervişler ona, yeşil yaprak üzerine yazdıkları (G,P,İ) harflerini göstererek okumasını isterler. Hüseyin bu yazıyı okuyamayınca, hemen abdest aldirarak iki rekât namaz kıldırırlar. Namazdan sonra yeşil yaprak üzerindeki yazıyı okuyabileceği kadar öğretirler. Bu harfler Gülperi'nin baş, orta ve son harfleridir.

Dervişlerden biri boş bir kadehi havaya kaldırarak kadehi doldurur, sonra Hüseyin'e uzatarak:

“Al oğul, buna bade derler. Sevdiğin kız aşkıdır. Vilayet-i Çin-i Maçin, şehri Bedâhşan, babası Abbas Han, kendi adı Gülperi'dir”, der. Hüseyin, dervişin elinden badeyi alarak zorlukla içer. Vücuduna birden bir titreme, bir ateş düşer. Diğer derviş başının üzerinde uçan güvercinlerin arasından bir kızın cemalini gösterir. Bu Gülperi'dir. Bu derviş;

“Bak oğul, tepen üzerinde gördüğün kız sevdiğin Gülperi'dir. Hayatın boyunca onun aşkı sende kalacak, o da senin aşkına bade içecek ve sana âşık olacak, ömrü boyunca senin sevdanı çekecektir. Gözünü kırpmay, yoksa hasreti kıyamete kadar sürer”, der.

Hüseyin kızın hüsn-ü cemali karşısında gözünü kırpmadan bakamaz. Çünkü o güzel yüzünün şulesi gözlerinin kamaşmasına sebep olmuştur. Derviş Hüseyin'e; “Sözümüzü tutmadın, çek ömrün boyunca cezani”, der. Badeler içilince Gülperi ortadan kaybolur. Dervişler Hüseyin'i de yanlarına alarak korkunç ve efsanevi diyarlardan geçirip Bedâhşan'a getirerek Gülperi'yi bir kez daha gösterirler

Hüseyin gece vakti kan ter içinde uykudan uyanıp köyüne dönerken, uzaktan yaklaşan bir atın üzerinde, heybetle oturmuş ak saçlı bir ihtiyar görür. İhtiyar Hüseyin'e; “Selamün aleyküm Sümmanî”, der. Hüseyin, “Sümmanî kimdir” diye telaşlanır. Bunu fark eden ihtiyar:

“Korkma oğlum, sen ereceğine erdin. Bundan sonra senin adın Sümmanî'dir. Ablak Taşında ne gördünse üç ay kimseye söyleme”, der ve geldiği gibi kaybolur. Bundan sonra Hüseyin'in adı Sümmanî olur. Suskunluğuyla bilinen Hüseyin'in üç ayın sonunda dili çözülür ve oda sohbetlerinde sıra türküsüne katılır. Bu sıra türkülerinden birinde şu koşmayı koşar:

*Ben hâb-ı gaflette gönül hayâlde
Yetiştî üçlerin nidâsın tek tek.
Gözüm cemâlinde gönlüm yolunda
Cem oldu kırkların edâsın tek tek.*

*Uyandım gafletten oldum perişan
Bir nur doğdu âlem oldu urûşan
Selam verdi geldi üç beş dervişan
Lisânları bir hoş sedâsın tek tek.*

*Okudum harfleri zihnim bulandı
Yârelerim göz göz oldu sulandı
O yârin aşkıyla gönlümüz yandı
Doldurdu verdiler badeyi tek tek.*

*Nûş ettim bâdesin gördüm rengini
Tam on sekiz saat sürdüm cengini
Yar yüzünde gördüm üç beş bengini
Halhalın altında hırkasın tek tek.*

*Görünce hırkasın kurdum bir divan
O zamandan gönlüm olmaz şâduman
Öğrettiler yurdu şehri Bedahşân
Seyrettim cânânın odasını tek tek.*

*Bedahşân dediğin zevkli ziyetli
Atası Abbas han nas adaleti
Ne yatarsın deyü geldi kıratlı
Uyandım dilimde nidası tek tek.*

*Dediler Sümmanî gel çekme elem
Adamı çürütür derd ile verem
Seninçün dünyâda kavuşmak haram
Böyle yazmış kalem Hüdasın tek tek.*

Bade içtiği geceyi anlattığı şiirinden de anlaşılacağı üzere Sümmanî, Pir badesi içmiştir.

Âşıklarda bade olayı ikiye ayrılır. Birincisi, Pir dolusu badedir ki, bu badeyi içen âşık sevgilinin uğruna yanıp kavrulur. Âşığın gözü sevgilisinden başka hiçbir şeyi görmez. İkincisi er dolusu badedir ki, bu badeyi içen âşıktaki bir güzele âşık olmakla birlikte aynı zamanda atılgan, vurucu ve kırıcı olur. Günler geçtikçe Sümmanî sevdiği Gülperi'nin hasretine dayanamayacak hale gelir. Köyünde duramaz olur ve sevdiğini aramaya karar verir. Giderse bir daha dönmeyeceğini düşünen babası, bu duruma razı gelmez ve bu fikrinden vaz geçirmek ister. Fakat Sümmanî'nin Gülperi'ye hasreti kıyamete kadardır. Ama o, belki bulurum veya bu uğurda ölürüm der. Onu bulabilmek için verdiği bu karardan dönmeyeceğini şu koşmayla söyler:

*Yahşi güzel olsa yamân denilmez
Münasipsiz atlas asla giyilmez
Ham ağacın ham meyvesi yenilmez
Mizaç ehli isen yerişmek lazım.*

*Sevdiğim bir güzel kalem kaş ama
Edâlı cilveli ser-nakkaş ama
Güzelin sefası nâmu hoş ama
Evvelce uğrunda çalışmak lazım.*

*Sümmanî bu hali gördü rüyâda
Ne bilsin dil ile elde ifâde
Ona erişilmez gider piyâde
Binip aşk atına ulaşmak lazım.*

Sümmanî, gündüz hayalinde, gece düşünde yaşattığı sevgilisinin peşine düşer. Kafkasya, Tiflis, İran, Afganistan, Hindistan, Kırım'ı gezer. Gezer gezmesine de uzandığı kısmet bir türlü ele gelmez.

Sümmanî kelimesi muhtemelen (s-m-m) kökünün sıfat-ı müşebbehesi olan ve sağır, sert, dayanıklı, iri kaya anlamına gelen "esamm" kelimesinin çoğulu "Sümmân"ın sonuna nisbet "î" si eklenerek "Sümmanî" şekline dönüşmüştür. Kelimenin "sağlam, dayanıklı" gibi manaları dikkate alınarak Sümmanî'nin mahlasını, yaşadığı sürece çektiği sıkıntıları, tahammül edilmez acıları çağrıştıran bir anlamda kullanmış olabileceğini söyleyebiliriz. Bunu Sümmanî de şöyle ifade eder:

*Benim bu mahlasım Sümmân biçare
Açıldı sinemde bin türlü yare
Ervah-ı ezelde bu bahtım kara
Dertlilere bu sözlerim tam geldi*

Sümmanî, bade içtikten 3 yıl sonra babası onu Erzurum'a götürür. Uzun boylu, köse sakallı, sarışın ve açık mavi gözlü olduğu söylenen Sümmanî'ye saz çalmasını öğreten Erbâbî ile bu seyahatte tanışmıştır. Bu tanışıklığın akabinde Sümmanî'nin Erbâbî'ye çirak olduğu bilinmektedir.

Sümmanî, yaşadığı dönemde bölgesinin en ünlü âşığıdır. O, sadece bir âşık değildir, aynı zamanda Erzurum bölgesinde bir âşık okulunun kurucusu ve idarecisidir. Çevresine topladığı onlarca kişiye âşıklık geleneğini öğretmiş, bir o kadar da çirak yetiştirmiştir.

Sümmanî'nin Erbâbî'nin yanı sıra çağdaşlarından Mâhîrî, Şenlik, Celâlî, Nihânî, Huzûrî, Zuhûrî, Mazlûmî ve Sezaî, ile karşılaşmaları da vardır. Sümmanî'den yaşça daha büyük olduğunu bildiğimiz Çıldırli Şenlik'le yaptığı bir atışma örneği sunalım:

Aldı Şenlik: *Kimler aldı bu dünyanın yaşını?
Kimler gördü hayalini düşünü?
Kimler verdi Beytullah'ın taşını
Ara ki bulasın Usta Sümmanî.*

Aldı Sümmanî: *Felek aldı bu dünyanın yaşını
Hem de gördü hayalini düşünü
Arafat dağ verdi onun taşını
Onu ben bilirim Usta Şenlik'i.*

Aldı Şenlik: *Kimler bilir bu dünyanın huyunu?
Kimler gördü gerdanının boyunu?
Kimler verdi Muhammed'in suyunu?
Ara ki bulasın Usta Sümmanî.*

Aldı Sümmanî: *Felek bilir bu dünyanın huyunu
Hem de gördü gerdanının boyunu
Semadan melekler verdi suyunu
Onu ben bilirim Usta Şenlik'i.*

Aldı Şenlik: *Şenlik der ki bu dert meni götürür
Götürür de menziline yetirir
Cennet-i âlâda kimler oturur
Ara ki bulasın Usta Sümmanî.*

Aldı Sümmanî: *Sümmanî'yem hasret beni götürür
Götürür de menziline yetirir
Cennet-i Alada İdris oturur
Ben onu bilirim Usta Şenlik'i.*

(Bazı kaynaklarda bu atışmanın 1901 yılının ilkbaharında yapıldığı yazmaktadır.)

Şenlik'in ayak açtığı, Sümmanî'nin arkasından geldiği bu atışmanın dışında da Şenlik'le onlarca atışmaları var.

Sümmanî'nin yaşadığı dönemde o coğrafya kan ve gözyaşının hadd u hesabının olmadığı talihsiz bir dönemden geçmektedir. 13 Temmuz 1878 Berlin Anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum elden çıkmış, ordu birlikleri ile bölge halkının büyük bir kısmı da Anadolu'nun içlerine doğru göçmüşlerdir.

Bölgeyi işgal eden Ruslar bütün bölge topraklarını devletleştirerek halkın elinden toprakları almış ve kendi köylerinden göçe zorlanan köylülerin yerlerine de Rum, Ermeni ve Süryani gibi gayr-i müslim unsurları yerleştirmişlerdir. Bir anda varlıklı durumdan yoksulluğa evrilen halk, birinci sınıf vatandaşken, ikinci sınıf vatandaşlığa razı edilmek istenmiştir. Ruslar tarafından bu mevcut durumun kabullenilmesi için halk zorlansa da muvaffak olamamışlar, hele ki halkın sesi ve vicdanı olan aşıklar bu durumu kabule asla yanaşmamışlardır.

Vahdettin Altunok'un Sümmanî'nin oğlu Zabit'in damadından derlediği Sümmanî ile ilgili bir hatıratı paylaşmak istiyorum:

Sümmanî, Kırım sokaklarında gezerken casus olduğu şüphesiyle Rus askerleri tarafından alıkonulur. Rusça bilen Sümmanî, pasaport özelliği bulunan icazetnamesini çıkartıp göstererek durumu anlatsa da askerler onu alarak karakola götürür. Yer altından, uzun ve tünel gibi karanlık bir yerden geçilerek bir odaya getirilir. Oldukça büyük bir odada, üstündeki üniformadan üst rütbeli olduğu anlaşılan bir kişi vardır. Askerler Sümmanî'yi bu kişinin karşısına çıkarırlar. Adam Sümmanî'yi iyice süzdükten sonra kim olduğunu ve nereden geldiğini sorar. Sümmanî, bir âşık olduğunu ve Erzurum'dan geldiğini söyleyince, Rus Komutan: "Demek âşıksın, iyi o zaman, sana bir soru soracağım eğer bilersen sana icazetnamenini veririm ve Kırım'da rahat rahat dolaşırsın. Eğer bilemezsen şu arkamda gördüğün kılıçla senin boynunu vururum." der.

Sümmanî, çaresiz razı olur. Komutanın odasında çeşitli ülkelerin devlet büyüklerinin resimleri asılıdır. O resimleri parmağıyla göstererek: “Bu kişileri tanıyor musun” diye sorunca, Sümmanî tanımadığını söyler. Komutan tek tek resimdeki kişileri tanıtır. Resimlerin arasında bulunan ve diğerlerine göre daha sefil, meczup şekilde resmedilmiş bir resme gelince: “Bu baldırı çıplak da sizin padişahınız Abdulhamit”, der. Bütün resimleri tek tek tanıttıktan sonra Sümmanî’ye dönerek: “Şimdi söyle bakalım, hangisi daha yahşi (güzel)?” diye sorar. Sümmanî şu deyişeti söyler:

*Kâmil kelimından bend olan kimse
Gûş verir her zamân kulak doyurur.
Her adû güzelden dileme büse
Zannetme lezzeti dudak doyurur.*

*Hevâymuş dünyanın zevki ziyneti
Asla yoktur bu dünyanın rahatı
Bunca saltanatta olan devleti
Yine bir baldırı çıplak doyurur*

*Sümmanî ne ola ehlin temeli
Kişiye yar olan kendi âmeli
Kul beşerdir değil tamahdan hâli
İnsanı bir avuç toprak doyurur.*

Bunun üzerine Komutan: “Tamam, iyi dedin, eğer korkudan bizim Çar’ı deseydin boynunu vuracaktım. Ama sen bu duruma rağmen yine sizin padişahı üstün gördün. Ben de sana bir icazetname yazıyorum, bununla istediğin gibi burada dolaşırısın” der. Komutan icazetnameyi Sümmanî’ye vererek onu uğurlar.

Evet, “kurt yavrusu kurt olur” demişler. Sümmanî, bu kalender milletin bir ferdi. Yeri ve zamanı geldiğinde doğruyu düşman askerinin komutanına da demekten çekinmez.

Sümmanî, Melek, Sabiha ve Feride isimli üç hanımla evlenmiştir. Bu evliliklerden ikisi kız beşi erkek olmak üzere yedi çocuğu olmuştur. İki oğlu -Ali ve Şahabettin- kendisi hayatta iken vefat eder. Diğer çocukları Şevki, Fahri, Zabit, Yosma ve Müftela’dır. Sümmanî’nin geleneğini günümüze taşıyan Hüseyin Sümmanîoğlu Şevki’nin, Nusret Toruni ise Fahri’nin oğludur.

Sümmanî hakkında vaktinde geniş bir çalışma yapılmadığı için, şiirleri ya unutulmuş, ya da diğer âşıkların şiirleri içerisinde eriyip gitmiştir. Yapılan araştırmaların da oldukça yetersiz kalmasından dolayı günümüze çok az şiiri ulaşabilmiştir. Bu şiirler de yazılı olmayıp, âşıkların ve torunlarının ezberleyip koruyabildikleri şiirler olmuştur.

Sümmanî doğu illerini ve Orta Asya’nın bir bölümünü gezer. 1861 de doğduğu Narman ilçesinin Samikale köyünde ömrünün son günlerini geçiren Sümmanî, 15 Şubat 1915 yılında vefat eder. Mezarı Samikale’dedir.

Sümmanî’nin mezar taşı 1934 yılında yaptırılmıştır. Bu yıllarda Narman nahiye müdürlüğü görevine atanan Faik Bey’den Narmanlılar, Sümmanî’nin mezarını yaptırmasını isterler. Fakat Faik Bey, âşıklığa fazla önem vermediği için kabul etmez. Bir gece rüyasında Sümmanî’yi görür ve bu rüya üzerine mezarını yaptırmaya karar verir. Narmanlı Hasan isminde birini görevlendirir. Hasan, Oltu’lu taş ustası Emrah Çavuş’a mezar taşını yaptırır. Mezar taşında şunlar yazılıdır:

*Ledünni ilminin bahrine mutâbık
Hem zâhiri hem bâtni ilmüne lâyık
Bu binâyı inşâ eden bende-i Faik
Bu makberde olan Sümmâni âşık (tarih 1350/1934)*

Kitabede Sümmanî’nin doğum ve ölüm tarihleri yazılmamıştır. Sümmanî’nin torunu Hüseyin Sümmanîoğlu, kitabede Sümmanî’ye ait bir beytin dahi olmaması dolayısıyla, 2008 yılında yeni bir kitabe yazdırarak bu yazının üzerine monte ettirmiştir.

Elli dört yıllık ömrü hayatında; mensubu olduğu bu milletin derdine, tasesına, sevincine, sevdasına, inancına, kahramanlığına yüzlerce Koşma, Semai, Divan, Destan yazarak tercüman olan Sümmanî’den Hakk razı ola...